

ILG'OR MAMLAKATLAR TA'LIM TIZIMIDA O'QUV LUG'ATLARIDAN FOYDALANISH

10.00.00- Filologiya fanlari

Xalilova Maftuna Azamat qizi

Shahrisabz davlat pedagogika instituti

magistranti

xalilovamaftuna53@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada o'quv lug'atlari va ulardan ta'lim jarayonida foydalanish hamda yetakchi mamlakatlar ta'lim tizimida ularning tutgan o'rni haqida to'xtalib o'tiladi.

Kalit so'zlar: Elektron o'quv nashrlari, metodist-praktiklar, bilingvistik ta'lim, elektron o'quv qo'llanmalar, ona tili ta'limi, vokabulyariyalar, glossariyalar

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ УЧЕБНЫХ СЛОВАРЕЙ В СИСТЕМЕ ОБРАЗОВАНИЯ РАЗВИТЫХ СТРАН

УДК: 10.00.00 – Филологические науки

Халилова Мафтуна Азамат кызы

Магистрант Шахрисабзского
государственного

педагогического института

xalilovamaftuna53@gmail.com

Аннотация. В данной статье рассматривается роль учебных словарей в образовательном процессе, их значение в современной системе обучения, а также особенности их использования в системах образования ведущих стран. Освещаются электронные учебные издания, методические подходы и опыт применения лексических ресурсов в билингвальном обучении.

Ключевые слова: электронные учебные издания, методисты-практики, билингвальное обучение, электронные учебные пособия, обучение родному языку, вокабулярии, глоссарии

THE USE OF LEARNER'S DICTIONARIES IN THE EDUCATIONAL SYSTEMS OF DEVELOPED COUNTRIES

UDC: 10.00.00 – Philological Sciences

Khalilova Maftuna Azamat qizi

Master's student of Shahrisabz State Pedagogical Institute

xalilovamaftuna53@gmail.com

Abstract. This article explores the role of learner's dictionaries in the educational process, their importance in modern teaching practices, and the specific approaches to their use in the educational systems of leading countries. It highlights electronic learning publications, methodological strategies, and the application of lexical resources in bilingual education.

Keywords: electronic educational publications, methodologist-practitioners, bilingual education, electronic study guides, mother tongue education, vocabularies, glossaries

Chet tillarni o'rganish muammosi har doim dolzarb bo'lib kelgan va shunday qolmoqda. Ko'proq metodist-praktiklar bugungi kunda insonning ona tilidan tashqari bir yoki ikki chet tilini bilishi kerakligini ta'kidlamoqda. Ular bilingvistik o'qitish tizimini ona tili va chet tilini baravariga o'rganish orqali zamonaviy ta'lim tizimining maqsadlari va mazmunini modernizatsiya qilishning muhim qismi deb biladilar. Uyda foydalanish darajasida muloqot qilish uchun hozirgi kunda eng tarqalgan bir yoki ikki tilni bilish yetarli, masalan, ingliz tili, nemis tili yoki ispan tili. Shuning uchun ko'plab mamlakatlarda maktabda, odatda, ikki yoki ba'zan undan ko'p chet tillari o'qitiladi, bu esa yevropa va osiyo davlatlari vakillari bilan muloqot qilish uchun yetarli. Bilingvizm va bilingvistik ta'lim bo'yicha ko'plab asarlarning mashhur muallifi – Skutnabb

Kangas aytganidek¹, bilingvizm va bilingvistik ta'limni o'rganish uchun til nima ekanligini tushunmasdan bo'lmaydi. Til — bu muloqot vositasi (va nafaqat), uning yordamida turli sohalarda millatlar o'rtasida tajriba almashish mumkin. U til, ehtimol, turli lingvistik jamoalar vakillari o'rtasida o'zaro tushunish va hamkorlikni ta'minlashda yagona vosita deb hisoblagan.

So'z boyligini kengaytirish: lug'atlar talabalarga yangi so'zlar va iboralarni o'rganishda yordam beradi, bu so'zlar yoki iboralar noma'lum yoki tushunarsiz bo'lishi mumkin. Bu so'z boyligini kengaytirishga va chet tilidagi matnlarni yaxshiroq tushunishga yordam beradi.

Kontekstni tushunish: lug'atlar so'zlarning ma'nolari va ularning turli kontekstlarda qanday ishlatilishi haqida ma'lumot beradi. Bu talabalarga so'zlarning ma'nolarini aniq vaziyatlarda tushunishga va ularni to'g'ri ishlatishga yordam beradi.

So'z turini tanlash: so'z lug'atini tanlashda uning turini hisobga oling. Izohli lug'atlar so'zlar va ularning ma'nolarini tushuntiradi, etimologik lug'atlar so'zning kelib chiqishi va tarixini bilishga yordam beradi, tarjima lug'atlari esa so'zlarni bir tildan ikkinchi tilga tarjima qilishda yordam beradi.

Tilni bilish darajasi: tilni bilish darajangizga mos keladigan lug'atni tanlang. Yangi boshlovchilar uchun oddiy lug'at, unda asosiy so'zlar keltirilgan, ilg'or o'rganuvchilar uchun esa murakkab atamalar va iboralar mavjud bo'lgan lug'at mos keladi.

Lug'atning maqsadli auditoriyasiga e'tibor bering: ba'zi lug'atlar keng auditoriyaga mo'ljallangan bo'lib, ular talabalar, mutaxassislar va oddiy foydalanuvchilarni o'z ichiga oladi, boshqa lug'atlar esa maxsus sohalarga, masalan, tibbiyot xodimlari, yuristlar yoki biznesmenlar uchun mo'ljallangan bo'lishi mumkin. O'zingizning ehtiyojlaringiz va tilni o'rganish maqsadlaringizga eng mos keladigan lug'atni tanlang.

¹ Туве, С. К. Кангас Двоязычие или нет: образование меньшинств / С. К. Туве. — Текст: электронный // goodreads: [сайт]. — URL: <https://www.goodreads.com/book/show/4383101-bilingualism-or-not> (дата обращения: 27.01.2023).

Qo'shimcha imkoniyatlar va funksiyalarga e'tibor bering: ba'zi zamonaviy lug'atlar so'zlarning audio talaffuzi, interaktiv mashqlar, bog'liq mavzularga havolalar kabi qo'shimcha imkoniyatlar va funksiyalarni taklif qiladi. Lug'atni tanlashda, tilni o'rganish tajribangizni yaxshilashga yordam beradigan bunday qo'shimcha imkoniyatlarga e'tibor bering.

Axborot asrida insoniyat tarixida sanoat va fan sohalarida olamshumul yutuqlar qo'lga kiritildi. Dunyoda axborot eng qimmatli resursga aylanib, kompyuterning ixtiro qilinishi insonlar tomonidan bajariladigan ishlarni yengillashtirishga olib keldi. Fan va ta'lim sohalarida o'qitish va o'rganishning zamonaviy vositalari joriy etildi. Ta'lim tizimini uslubiy va dasturiy ta'minot bilan ta'minlashga yo'naltirilgan ilmiy tadqiqotlar, o'quv jarayonini tashkil etish, amalga oshirish va boshqarishni avtomatlashtirishda elektron ta'lim resurslari markazini tashkil etishning ahamiyati alohida ta'kidlanadi. Bunday markazlar ta'limning sifatini oshirish, o'quv jarayonini yanada samarali qilish va o'quvchilarga zamonaviy ta'lim resurslarini taqdim etish imkoniyatlarini yaratadi.

A. P. Tixomirov va V. I. Soldatkinlarning fikriga ko'ra, chet mamlakatlar ta'lim tizimida kechayotgan jarayonlarni tahlil qilish shuni ko'rsatadiki, o'qitish tizimi evolyutsion xarakterga ega bo'lib, masofaviy yoki kompyuterli o'qitish texnologiyalari klassik ta'limdan virtual ta'limga o'tmoqda. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, o'quv jarayonida axborot texnologiyalarini, ayniqsa, masofaviy o'qitish texnologiyalarini qo'llash ta'lim samaradorligini sezilarli darajada oshirishga, shuningdek, o'qitish vaqtini qisqartirishga erishish imkoniyatini beradi. Bu yondashuv, o'quvchilarga yanada moslashuvchan va samarali ta'lim olish imkoniyatlarini yaratadi.

Zamonaviy axborot texnologiyalarining rivojlanishi ta'lim jarayonini masofadan turib tashkil etish, boshqarish va nazorat qilish imkoniyatlarini sezilarli darajada oshiradi. Bu jarayonning natijasida masofaviy ta'lim kompyuterli ta'limning eng yetakchi shakllaridan biriga aylana boshladi. Masofaviy ta'lim o'quvchilarga geografik joylashuvidan qat'iy nazar, o'quv materiallarini o'z vaqtida olish va o'qituvchilar bilan interaktiv muloqotda bo'lish imkoniyatini yaratadi. Shu bilan birga,

masofaviy ta'lim ta'lim tizimini yanada samarali va qulay qilish, vaqt va resurslarni tejash imkonini beradi. Masofaviy ta'lim o'quvchilarga geografik joylashuvidan qat'iy nazar, o'quv materiallarini o'z vaqtida olish va o'qituvchilar bilan interaktiv muloqotda bo'lish imkoniyatini yaratadi. Shu bilan birga, masofaviy ta'lim ta'lim tizimini yanada samarali va qulay qilish, vaqt va resurslarni tejash imkonini beradi.

Ilg'or, tajribali mamlakatlarda o'quv lug'atlaridan foydalanish anchagina rivojlanib ulgurgan. Yevropa mamlakatlarida, jumladan, Angliya, Fransiya, Germaniya kabi mamlakatlarda elektron o'quv lug'atlarining o'rni beqiyosdir. Masalan, ularsiz hayotimizning qaysidir qismini tasavvur etolmaydigan dasturlarimizdan quyidagilarni ko'rishimiz mumkin:

1. **Elektron o'quv nashrlari** – o'quv dasturiga mos keluvchi turli ma'ruzalar, seminarlar, laboratoriya ishlari va keys texnologiyalaridan iborat bo'lgan interaktiv o'quv materiallari. Ushbu nashrlar o'quvchilarga zamonaviy ta'lim usullarini, masalan, haqiqiy hayotdagi holatlar yoki muammolarni o'rganishni taqdim etadi.

2. **Multimediali o'rgatuvchi dasturlar** – animatsiya va tovushli kuzatuvli o'quv kurslari bo'lib, ular o'quvchilarga murakkab tushunchalarni vizual va audio yordamida tushunishga imkon beradi. Bu dasturlar o'qitish jarayonini yanada qiziqarli va samarali qiladi.

3. **Elektron darsliklar** – o'qitishni avtomatlashtirishga mo'ljallangan elektron o'quv nashrlari, ularning yordamida o'quvchilar o'z-o'zini o'rganish imkoniyatiga ega bo'ladilar. Elektron darsliklar o'qituvchilar va talabalar uchun materiallarni tez va samarali taqdim etishga yordam beradi.

4. **Elektron o'quv qo'llanmalar** – fanning alohida bo'limlari, mashqlar yoki masalalar to'plami, ma'lumotnoma va boshqalar bo'lib, o'quvchilarni mustaqil ravishda bilim olishga yo'naltiradi. Ushbu qo'llanmalar o'quvchilarning bilimlarini mustahkamlash va amaliy ko'nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Yuqoridagilar qatoriga elektron o'quv lug'atlarini ham bimalol qo'shishimiz mumkin. Har qanday sohada, til o'rganish yoki boshqa sohalarda, o'rganuvchilarning qiziqishi va diqqatini oshirish uchun zamonaviy texnologiyalardan foydalanish juda

samarali. Innovatsion texnologiyalar inson hayotining ko'plab jabhalarini, shu jumladan, ta'limni soddalashtirish va uning sifatini yaxshilash imkonini beradi. Ingliz tilini o'rganayotgan talaba, o'z so'z boyligini kengaytirishda hamda ta'lim olayotgan sohalariga oid xorijiy maqola va ma'lumotlarni yaxshiroq tushunishda zamonaviy elektron lug'atlardan foydalanishlari juda foydali. Tadqiqotlarga ko'ra, yer yuzidagi ko'plab xorijiy til o'rganuvchilari elektron lug'atlardan foydalanishni afzal ko'rsalar ham, hali ham kitob shaklidagi lug'atlar ko'proq samarali hisoblanadi. Chunki bir so'zni qidirishda uning turli ma'nolari, grammatik qo'llanilishi, shuningdek, ma'nodosh (sinonim) va zid ma'noli (antonim) so'zlar ham qo'shimcha tarzda o'rganilib, mantiqiy fikrlashni rivojlantirishga yordam beradi. Albatta, elektron lug'atlar an'anaviy qog'oz lug'atlarga nisbatan ko'proq imkoniyatlar yaratadi. O'rganuvchilar o'rtasida elektron lug'atlardan foydalanishni afzal ko'rish va ularning imkoniyatlarini ta'kidlashga doir fikrlar ham mavjud. Ular quyidagilar:

Vaqt tejamkorligi: elektron lug'atlarning ishlash tezligi ularning vaqtni tejashga yordam beradi. Kitob holidagi lug'atdan bir so'zni qidirish uchun sarflangan vaqtga qaraganda, elektron lug'atlarda bir necha so'zni o'rganish mumkin.

Ko'rgazmalilik: elektron lug'atlar yordamida notanish so'zni yozib, uning obyektiv ko'rinishini ko'rish mumkin. Bu yangi so'zni eslab qolish uchun katta yordam beradi.

To'plam yaratish: elektron lug'atlar orqali shaxsiy baza yaratib, yangi o'rgangan so'zlarni ombor sifatida jamlash mumkin. Bu, o'rgangan so'zlarni takrorlash va mustahkamlash imkoniyatini yaratadi.

Talaffuz qilish: zamonaviy elektron lug'atlar hozirgi kunda talaffuzga (pronunciation) alohida e'tibor qaratgan. Ushbu funksiya yordamida o'rganuvchi yangi so'zlarning to'g'ri talaffuzini o'rganishi mumkin.

Kataloglar: elektron lug'atlar tomonidan taqdim etilgan kataloglar funksiyasi mavjud bo'lib, unda grammatika (grammar), farqlar (differences), birikmalar (collocations), metaforalar (metaphors), so'zlashish (speaking) kabi bo'limlar mavjud. Bu bo'limlar yangi so'zlarni o'rganishda samaradorlikni oshirishga yordam beradi.

Rivojlangan mamlakatlarda, xususan, Yevropa va Amerikada lugʻatchilik koʻp asrlardan beri tadqiq etilayotgan soha hisoblanadi, shu yuzdan ular leksikografiyani fan sifatida quyidagicha taʼriflaydilar va leksikografiya tarixini bir necha davrlarga boʻlib oʻrganadilar.

Leksikografiya (yunoncha *lexikos* — soʻzga tegishli va ...grafiya), tilshunoslikning soʻz tuzish amaliyoti va nazariyasi bilan shugʻullanuvchi boʻlimidir. Amaliy leksikografiyaning rivojlanishida turli xalqlarda uchta oʻxshash davr ajratib koʻrsatiladi:

1) **lugʻatsiz davr**. Bu davrda lugʻatlardan tizimli ravishda foydalanish yoʻq edi, soʻzlar haqida maʼlumotlar ogʻzaki anʼanalar yoki parchalar shaklida berilgan. Ushbu davrning asosiy vazifasi – kam tushunarli soʻzlarni tushuntirish: **glossalar** (Shumerda, miloddan avvalgi 25-yil, Xitoyda, miloddan avvalgi 20-yil, Gʻarbiy Yevropada, milodiy VIII asr, Rossiyada, miloddan avvalgi XIII asr), **glossariyalar** (alohida asarlar yoki mualliflarga oid glossalarni toʻplagan yigʻmalar, masalan, Vedalar uchun, miloddan avvalgi I ming yillikda, Gomer uchun, miloddan avvalgi V asrdan boshlab), **vokabulyariyalar** (oʻquv va boshqa maqsadlar uchun soʻzlar toʻplamlari, masalan, uch tildagi shumero-akkad-xettilik yozuvlar, miloddan avvalgi XIV-XIII asrda, Misrda mavzular boʻyicha soʻzlar roʻyxati, miloddan avvalgi 1750-yilda va boshqalar).

2) **erta lugʻat davri** – bu davrda adabiy tildan foydalanish va uni oʻrganish jarayoni muhim oʻrin tutadi. Bu davrda koʻplab xalqlarda adabiy til kundalik nutqdan sezilarli darajada farq qiladi. Masalan, sanskrit tilida leksikonlarning shakllanishi VI-VIII asrlarga, qadimgi yunon tili esa X asrga toʻgʻri keladi. Shu davrda, shuningdek, passiv turdagi tarjima lugʻatlari shakllana boshlaydi. Bunda xorijiy tilning leksikasi xalq tilining soʻzlari orqali izohlanadi. Misol uchun, arabcha-forscha lugʻatlari XI asrda, lotincha-inglizcha lugʻatlari XV asrda, cherkov slavoncha-ruscha lugʻatlari XVI asrda paydo boʻlgan.

Keyinchalik, lugʻatlarning aktiv turdagi shakllari vujudga keldi. Bunda asosiy til xalq tili boʻlib, boshqa tillardan tarjima qilish jarayoni amalga oshirilgan. Bunga misol sifatida fransuzcha-lotincha, anglichancha-lotincha lugʻatlari XVI asrda va ruscha-

lotincha-qadimgi yunoncha lugʻatlari XVIII asrda yaratilgan. Bu davrda lugʻatlarning tarjima va izohlash funksiyasi yanada rivojlanib, tillar oʻrtasidagi muloqot va axborot almashishning samarali vositasi boʻlib xizmat qilgan.

3) rivojlangan leksikografiya – davri milliy adabiy tillarning rivojlanishi bilan chambarchas bogʻliq boʻlgan davrdir. Ushbu davrda tilning lugʻat tarkibini tasvirlash va normallashtirish, shuningdek, jamiyatning til madaniyatini oshirish asosiy vazifalardan biri boʻlgan. Bu davrda izohli lugʻatlar yaratila boshladi, ularning koʻplari davlat akademik va filologik jamiyatlar tomonidan tuzilgan. Masalan, Italiya Akademiyasi tomonidan tuzilgan “Kruska lugʻati” (1612), Rossiya Akademiyasi lugʻati (1789-94 yillar) kabi mashhur lugʻatlar yaratilgan.

Shuningdek, sinonimlar, frazeologik, dialektik, terminologik, imlo, grammatika va boshqa turli xil lugʻatlar ham paydo boʻldi. Bu lugʻatlar milliy tilni yanada boyitish, tilni normallashtirish va ilmiy, madaniy sohalarda til madaniyatini oshirishga xizmat qilgan. Rivojlangan leksikografiya davri tilshunoslik va leksikografiyaning ilmiy asosda rivojlanishini taʼminlab, tilni yanada aniq va toʻgʻri ishlatishga yordam berdi.

Adabiyotlar roʻyxati

1. Туве, С. К. Кангас Двужычие или нет: образование меньшинств / С. К. Туве. — Текст: электронный // goodreads: [сайт]. — URL: <https://www.goodreads.com/book/show/4383101-bilingualism-or-not> (дата обращения: 27.01.2023).
2. Редькина Н. С. Современные практики библиотек по обучению информационной грамотности // Библиосфера. 2019. №4. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/sovremennye-praktiki-bibliotek-po-obucheniyyu-informatsionnoy-gramotnosti> (дата обращения: 30.10.2024).
3. Gʻulomov A, Qodirov M. Ona tilini oʻqitish metodikasi. T: “Universitet”, 2001.
4. Abdulahatova R., Yusupova T., Dosanov K. Til taʼlimida uzviylik va uzluksizlik. Toshkent, 2008.
5. Alavutdinova N. Oʻquvchilarni mustaqil fikrlashga oʻrgatish yoʻllari. Toshkent, 2005.